

Ыбырайқызы Г.¹, Әбдіқұлова Р.М.²,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
¹2-курс PhD докторанты, ²профессор м.а., ф. ф. к.,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: kyrenbel@gmail.com

ОРАЛХАН БӨКЕЙДІҢ КӨРКЕМ ОЧЕРК-ЭССЕЛЕРІ МЕН ПРОЗАСЫНДАҒЫ САБАҚТАСТЫҚТАР

Мақалада Оралхан Бөкейдің көркем очерк проблемасын қазақ журналистикасында алғашқылардың бірі болып көтеруі, оның көркем шығармаларындағы публицистикалық сарын, жазушының замандас бейнесін сомдаудағы өмірлік негіздерді арқау ету машығы, шығармашылық бағытындағы модернистік айқын нышандар, жазудағы тіл қолданыс ерекшелігі, көркемдеу амалдарындағы оңтайлы, дағдылы тәсілдер нақтылы саралауларға тартылып отырып, өзіндік ой-пайымдаулар жасалды.

Жазушы Оралхан Бөкейдің әдеби мұрасын игерудегі шығармашылық зертхана проблемасы туралы, оның журналистік тәжірибесінің көркем прозадағы ықпалы тұрғысында нақтылы мәтіндік салыстырулар жасалып, көпшілік туындыларының көркем очерктен шығармашылықпен дамытыла отырып көркем әңгіме, повесть, романның сюжеттік арқауына ойысу фактілері алғаш рет арнайы мән беріліп зерделенді. Бұл мәселе ара-тұра айтылып жүргенімен, біз өз еңбегімізде «Құм мінезі», «Қайдасың, қасқа құлыным», «Ел мен жер» сынды туындыларын салыстыра қарастырып, мәселенің Оралхан Бөкейдің жазушылық жолындағы елеулі фактор екендігіне мән бердік.

Жазушының әлем әдебиетіндегі жаңа иірімдердің деңгейінде шығармалар туғызған суреткерлік сезімтал түйсігі, сұңғыла танымы, ой, идея айтудың озық үлгілері, байсалды жазушылығы туралы жинақтаушылық мәнде де, жеке талдау үлгілерінде де суреткерлік тылсымын ұғынуға талпыныс жасалды.

Түйін сөздер: повесть, эссе, очерк, адам және табиғат, лирикалық кейіпкер, сыбызғы, өмір драматизмі, еңбек адамы, уақыт беталысы, әңгіме.

Ybyraikyzy G.¹, Abdikulova R.M.²,

¹PhD student of 2 course, ²Candidate of Philology, A/Professor
of Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: kyrenbel@gmail.com

Relationship in prose and in an essay by Oralkhan Bokey

The article examines the work of Oralkhan Bokey, who is one of the first to touch upon the problem of artistic essay in Kazakh journalism, journalistic motives in his works also the skill to rely on life principles in describing his contemporaries, bright signs of modernism in his creative direction, features of the use of language means, the author's customary and convenient methods of decoration were also analyzed.

The textual comparisons are made about the problem of creative laboratories for the development of the literary heritage of the writer Oralkhan Bokey in the context of the influence of fiction on his journalistic experience, the fact is that most of the works are artistic stories, short stories, storytelling of the novel through creative development from an artistic essay for the first time special attention was given to the study.

Although this issue is rarely discussed in our work, comparing the works "The Character of Sand", "Where are You, My White-Foal Foal" and "Country and Land", we drew attention to the fact that Oralkhan Bokey was a significant factor in writing.

The striking sensory intuition of the writer, which creates works at the level of new views in world literature, quick-witted consciousness, thought, the best examples of ideas, to take writing seriously as cumulative and analytical models, an attempt was made to understand mysterious images.

Key words: story, essay, man and nature, lyrical heroes, pipe, life drama, working man, time directions, story.

Ыбырайқызы Г.¹, Абдикулова Р.М.²,

¹PhD докторант 2 курса, ²к. ф. н., и.о. профессора
Казахского национального университета им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: kyrenbel@gmail.com

Взаимосвязь в прозе и художественном очерке-эссе Оралхана Бокея

В статье рассматривается творчество Оралхана Бокея, который является одним из первых, затрагивающим проблему художественного очерка в казахской журналистики. В его произведениях – публицистические мотивы, а также навык опираться на жизненные принципы в описании своих современников, яркие признаки модернизма в его творческом направлении, особенности употребления языковых средств, также сделаны выводы и проанализированы привычные и удобные методы в художественном оформлении. По проблеме творческих лабораторий по освоению литературного наследия писателя Оралхана Бокея в контексте влияния художественной прозы на его журналистский опыт делаются конкретные текстовые сравнения. Дело в том, что большинство работ представляют собой художественные рассказы, и впервые в исследовании особое внимание было уделено рассказыванию историй романа путем творческого развития из художественного очерка. Хотя этот вопрос редко обсуждается, но, сравнивая работы «Характер песка», «Где ты, мой жеребенок белолобый» и «Страна и земля», мы обратили внимание на тот факт, что Оралхан Бокей был особенным в написании. Поразительная чувственная интуиция писателя, которая создает произведения на уровне новых взглядов в мировой литературе, сообразительное сознание, мысль, лучшие примеры идей, серьезное отношение к письму, кумулятивные и аналитические модели, была предпринята попытка понять таинственные образы.

Ключевых слова: повесть, эссе, очерк, человек и природа, лирические герои, сыбызгы, жизненный драматизм, человек труда, направления времени, рассказ.

Кіріспе

XX ғасырдың алпысыншы жылдарының соңында қазақ журналистикасына жарқ етіп Оралхан Бөкей келген болатын. Очеркте цифр мен факті ғана сөйлесе, ол очерк емес. Адам образы ашылуы керек деген өзіндік елең еткізген пікірімен шығармашылықтың бейнеті көп еңбегіне бел шешіп кіріскен Оралхан сол тұста қазіргі Шығыс Қазақстан облысының Үлкен Нарын аудандық газетінде, облыстық газетте өмірдің қат-қабат күнделікті талап-міндеттеріне жегіліп, күндіз-түні бел шешпей қой бағып, жылқы өсіріп, шаруа баққан еңбек адамының ұлттық болмыс-бітімі, жүрекке жақын, жан кешті жауапкершілігі мол жан-жақты азаматтың тұлғасын сомдай бастады. Ара-тұра республикалық «Лениншіл жас» газетіне де суреттеме, очерктерін жолдай бастайды. Журналистиканың әлемдік, бүкіл-одақтық (Кенестер одағы кезеңінде) озық тәжірибелерін, түбегейлі рухани-әлеуметтік мұраттарын сұңғылалықпен сезетін, үлкен Мәскеу мектебінен білім алған білікті газет маманы Шерхан Мұртаза Оралхан Бөкейді сонау алыс Алтайдың шалғайынан астанаға – Алматыға, дәуірі жүріп тұрған озық басылым «Лениншіл жасқа» қызметке шақырып алған. Әдебиет бөліміне меңгеруші етіп тағайындаған.

Жаратылысынан жазу өнері бойын кернеген Оралхан Бөкей осы тұста қазақ жерінің шалғай түкпірлеріне іссапарға шығып қайтқан сайын асқақ естілетін Адам болмысын әр қырынан ашып, тани түседі. Адамсүйгіш жаратылысына нәр құяды. Рухани қорын байыта береді.

«Оралханның әдебиетке үлкен даярлықпен келуінің бір сыры, оның ел ішінде көбірек тұрып, Алматыға – әдеби ортаға жазушының көз-қарасы, дүниетанымы әбден қалыптасқан шақта қосылғаннан да болар», – дейді қаламдас сырласы Қуанышбай Құрманғали (Құрманғали Қ., 2013: 7).

Оралханның прозалық шығармаларының көркемдік даралық сипаттары жазушының ана тілге жүйрік, тіл байлығымен нәрленген шешендік болмысында жатыр. Жазушының адам баласының сөйлеу мүмкіндіктеріне еркін бойлаған стильдік, тілдік даралығы туралы да аз айтылған жоқ. Арнайы зерттеу еңбектерде тіл қолданысқа көптеген мысалдар келтіріліп отырады.

Оралхан Бөкейдің журналистикадағы жазу тілі де суретті тіл. Қашан да төгіле жазды. Қилы ғажап ұғымдардың көбесін сөгіп сөйледі. Ол аспанды да, тауды да, шөлді де, өзенді де басқалар байқамаған, көрмеген қырларынан көреді. Көркем сөйлеуде қылдай да қызыл сөзге орын қалдырмай шебер өріммен түгендеп, та-

уысып айтады. Тауып кетеді. Ұтқыр, ұшқыр, ұрымтал сөзге шебер жорналшы.

Оралхан Бөкейдің прозалық туындыларындағы үзілмейтін желі – алтын арқау – әлеуметтік ой қозғау да осы очерк жазуда қалыптасқан бағыт. Оның шығармаларындағы публицистикалық сарынның түп-төркініде баспасөзге жедел, ізін суытпай жазып, ой көтерген туындыларының асыл өзегімен сабақтасқан.

Ол өзінің очерк, әңгіме, повесть, романдарында Адам болуға баулыған ортаға деген перзенттік көл-көсір ризашылық сезімін сарка жазды. Аянған жоқ. Қарайлап, аялдамай адам-сүйгіштік ынтықтықпен өмір мен көркемдік шындықтың аражігі ашылмастай алтын сөз сарайын соқты.

Жазушылыққа журналистикадан келген Оралхан Бөкейдің жазу даралығындағы көркемдік ерекшеліктерді бағалап, саралауда озық пікір айтқан сыншы Төлеген Тоқбергенов Оралхан Бөкей прозасындағы дара сипаттарды нақтылы саралап, көркемдік таным талаптары тұрғысында дәл, дәйекпен бағалайды. «Оралхан шығармаларынан белгілі сюжетке құрылған тұтастықты, оқиғаның сан-сапырылған қиынын іздеп жатудың керегі жоқ. Қайта оның орнына кейіпкердің өзімен-өзі болып оңашаланып, ішкі тебіреніске беріліп, толғаныс-толғау шерткенін көбірек көреміз. Диалогтан гөрі монологы басым болып келеді де, автордың ойы кейіпкерлер ойымен тұтасып, ұласып жатады» (Тоқбергенов Т., 1981: 204).

Талдау

Оралхан Бөкейдің жазу даралығындағы романтикалық екпін, ойшыл-пәлсапалық, аңыздық-мифтік желілер, тағы да басқа толып жатқан көркемдік ерекшеліктер туралы көп айтылады. Қаламгердің журналистік кәсібінің жазушылығын шыңдауға тигізген орасан зор ықпалы, өмірлік шындықпен көмкерілген көркемдік тәсілдер құрудағы нақтылы адам характерлерінің, болған уақиғалардың елеулі септігі туралы тарқатып айтыла бермейді.

Оралхан Бөкейдің жазушылық кәсібіндегі өзекті адам болмысын барлау бағытындағы Алтайдың, қала берді тұтас қазақ даласының табиғат тылсымын суреттеудегі нақтылық, қанық бояулармен жазуындағы шеберлік өрісіне жазушының жас күнінде бастаған журналистік кәсібінің көл-көсір ықпал-әсері болғандығы да жалпылау, шолу мәнінде қарастырылып жүр.

Өзіміздің Оралхан Бөкейдің көркем очерктер мен прозасындағы сабақтастықтар тақырыбында жазылған мақаламызда осы бағытта біршама салыстырулар жасауға тура келді. Осында жазушының көркем очерк-эсселері мен әңгіме, повесть, роман жанрында жазған шығармаларының нақтылы сабақтастықтың ыңғайындағы көркемдік үлгісі айқындала түсіп отырды.

Нәтиже және талқы

Оралхан Бөкейдің «Қайдасың, қасқа құлыным» повесі мен «Ел мен жер» толғамы шығармашылық үздік сабақтастықта жазылған. Әуелі, «Ел мен жер» туған. Бұл тұста очеркті жанрлық жадағайлықтан «құтқару» жолында құлшына жазып жүрген Оралхан Бөкей «Очерктегі адам мен факті хақында» ой-толғамында очерктегі Адам образына қатысты ұстанымдарын кейін көркем прозада шығармашылықпен кәдеге жаратты.

«Дәл осындай, газеттегі очерктердің бірсыпырасында факті бар, адам жоқ. Анау қыр басында ой өргізіп, ат үстінде тұрған Шопан не ойлайды, неменеге әуес, сыры-жыры бар ма, анау талайды тамсантқан тамаша көрсеткішке оңай жете салды ма, оны осыншама қимылдатып жүрген қандай күш, оның көңіл күйі қалай, қан тамыры, жүйке жүрегі қалай соғады, қойға әншейін барып, апырып-жапырып кетті ме, қиындық көрді ме, оны қалай жеңді, тіпті, жылай ала ма, қуана біле ме?

... М. Горькийше айтсақ, факті дегеніміз толыққанды шындық емес, ол шикізат, сол шикізаттан искусствоның нағыз шындығы қорытылады. Демек, очерк жанры фактіні жәй ғана тізбелеп қоймай, сонымен қатар көркем сөз иесі автор, өз түсінігінде әңгімелеп беруі керек. Очерктің әңгімеге ұқсастығы осыдан келіп шығады» (Бөкей, 2013: 5).

Оралхан Бөкейдің сөзге шешен, ақпа-төкпе, ағыл-тегіл тілдік қордың иесі болғандығы туралы да көп айтылады. Қаламгердің жазушылық дарыны жөнінде М. Серғалиев былай дейді: «Қара сөзбен сөйлесе де, төгіп-төгіп салған сөйлемдері өлең секілді ұйқасқа толы болған еді. Кейін де «Қазақ әдебиетінде» қызмет етіп жүргенде жиындарда да, отырыстарда да сөйлеп кетсе, алдына жан салмайтынын байқадым. Төрт аяғы тең жорғадай көсіліп сала беретін. Және қанша сөйлесе де еш жалықтырмайтын. Ауызекі сөйлегенінің өзінде бұрын естіп білмеген көптеген образды сөздерді пайдаланатын. Орекеннің жазуында да сол ауызекі сөйлеуінің

екпіні, ырғағы сезіліп тұратын. Мен суырып салмалықтың прозадағы көрінісін Оралханнан көрдім. Оралхан – жазғанда қаламы ойына ілесе алмай қалатын жазушы (Серғалиев М., 1984: 41).

Оралхан Бөкей «Ел мен жерде» Шаруа шал туралы, оның ұстамды, көпті көрген өрелі, төзімді бейнесі тұлғаланады. Қаламгердің оның кісілік бітіміне іш тартып отырып, құрметпен қарап жазғаны ұдайы сезіліп тұрады.

Осы Шаруа шал «Қайдасың, қасқа құлыным» повесінде лирикалық кейіпкердің әкесінің тұлғасында бейнеленген. Аталған екі туындының баяндау мәнері бір. Біртіндеп тау төсіне бет алған қос атты жолаушының айналаны барлау, аңлау өзара тіл қатысу сәттері, межелеген мекенге қарай ұмтыла түсіп, жол қиындығын еңсеру күйлері бір үлгімен баяндалып отырған.

«– Әне, анау таудың бүйірін тесіп, оқшау біткен Қарауылтас, деді Шаруа шал, – баяғыда қызыл мен ақ соғысқанда соған шығып алып, етектегі елдің әр қыбырын аңдып отыратын қашқындар. Біздің бала кезімізде бүркіттің ұясы бар деп еститінбіз. Қазір қарға да қонбайтын болды» («Ел мен жер»).

«– Анау көрінген Таңатар тасы, – деді әкем қамшысымен алға қарай емініп тұрған ұшпа қара тасты нұсқап» («Қайдасың, қасқа құлыным»). Повесте кешегі аласапыран төңкеріс кезені, ары ауып, бері қашқан ел қасіреті кеңіте баяндалған. Очеркте қысқа ғана қайырып отырған көп жайды жазушы көркем шығармаларында көл-көсір ойларға арқау етеді. Таңатар тұлғасын «Өз отынды өшірме» романында бұрынғы «Қайдасың, қасқа құлынымда» жұмбақтау қалған күйінен біртіндеп кең ашады.

Тауға тырмыса шыққандағы журналистің шаршаңқы қалпы, Шаруа шалдың шыдас берген шымыр, ширақтығы да екі туындыда үлгілес желіде баяндалып отырады.

«Шаруа шалға екі қарасаным талып, жүре алмай келе жатқанымды айтып едім: – Аясаң да, аямасаң да алатын шыбын жанды отқа да, суға да сала бер. Жаяу жүр ендеше, – деді. Арқасына ер батса ат аяңшыл келмей ме, атты жетелеп, жаяу тырмыстым тауға».

Осы шаршау күй жазушының көркем туындыларында кейіпкер бейнесін ашуда әрқандай тұстарда орынды кіріктіріліп отырған.

«Қайдасың, қасқа құлынымда» Сарқынды ақсақал сыбызғымен күй тартқан тұстың да алғашқы сұлбасын осы «Ел мен жер» суреттеме толғамынан байқаймыз. Топтамада бірнеше тақырыпқа бөлінген әсерлі сәттердің «Сыбызғышы» аталатын бөлімінде Алтайдың

арғы бетіне тақау алыс түкпірінде отырған нағашы жұртқа бата жасай келген жиеннің қолқасымен нағашысы сыбызғы тартқан.

«– Дегенмен алыстан ат арытып, тон тоздырып келгенде меселің қайтпасын, жиен, – деді. – Қырық серкешіңе қырық күй сыйласам да жетер еді, әбден өз қиымды өзім мыжып, алжыған, үнім тарғылданған шағымда келіп отырсың. Көзімнің тірісінде көріп қалғаныңа шүкір.

... Нағашым ал дегенде жөткірініп, қабағын шытып, сыбызғыны тарта алмады. Онысына қысылған жоқ, асықпай, бабына келгенше ырғалып көп отырды. Сонсоң ғана тым әріден, зәулім құбырды жел кеулегендей ғып, өзгеше бір таңсық үн шығарды, ол үнге жол ортадан өте майда, сыбызғылы әуен қосылып, бара-бар сөзбен айтып жеткізу мүмкін емес күйге ұласты» («Ел мен жер»).

Журналист Оралхан Бөкей күй сандық шалдардың бір сөзіне зар болатындығымыз туралы қауіп айтады. Сикырлы сыбызғысын бала кезден елітіп тыңдаған нағашы бейнесі «Қайдасың, қасқа құлынымда» жұмбақ сырлы көне дүниенің қалған соңғы белгісіндей Сарқынды шал тұлғасын толықтыра сомдауға қосылған.

«Үнсіздікті шал бұзды. Көзін ашып-жұмып отыра беруге дәті жетпеді білем, тамағын кенеп, қомданды да Қаршығаға қарап: – Қуыс қурайды әперші, – деді.

Шалдың қуыс қурай деп отырғаны – сыбызғы. Осы өңірдегі ендігі қалған жалғыз сыбызғышы өзі болғаннан соң ба, «Ақсақал, сыбызғы тартып беріңізші» деп қанша қолқаласаң да, еркінен тыс бәлденіп тартпайтын, тек көңіл күйі қош күндері ғана жалықтыра, ұзақ сарнайтын. Бұл кісінің мен білетін елуге тарта күйі бар. Ең ғажабы – сол» («Қайдасың қасқа, құлыным»).

Оралхан Бөкейдің «Ауыл хикаялары» топтамасындағы кейіпкерлерінің көпшілігі жазушының журналистік толғамдарында алғашқы бейнелері сұлбаланған адамдар.

«Қар қызы», «Тортай мінген ақ боз ат», «Апамның астауы», басқа да шығармаларындағы Алтайдың ақ боран, ағынды сулары, көз нұрындай нұрлы көлдері, көпшілік кейіпкерлер жазушының толып жатқан очерктерінде алғаш көркемдік тұрғысынан тұғырланған болатын.

Рәбиға Сыздық көркем шығармада табиғатты суреттеу тәсілдерін әр жазушы әр қилы қолданыста сіңіріп жазатындығы туралы айта келіп, бір қаламгердің шығармасында табиғат сурет-картина қалпында көрінсе, екінші бір жазушы табиғат тылсымын аз сөзбен штрих, деталь мәнінде қолданысқа қосатынын, ал үшінші

бір Оралхан Бөкей сынды қаламгер табиғатқа жан бітіріп, табиғат-адам, адам-табиғат болып кететіндігін айтады. «Жалпы Оралханның көптеген туындыларында табиғат, Алтай табиғаты негізгі фон, кейде кейіпкерлермен жарыса жүретін образ иесі екенін аңғару қиын емес. Жазушы Оралхан Бөкей – туған өлкесі әсем Алтайдың, асқақ Алтайдың жыршысы. Оның шығармалары Алтай өлкесінің гимні іспеттес» (Сыздықова Р., 2013: 40).

1972 жылы жазылған «Ақша қардан аққала жасап ойнаған, бала досым-ау» эссе суреттемесіндегі бала дос – «Қар қызында» көркем бейне деңгейіне көтерілген.

«Есіңе алшы, екеуміз Огневка деген жерге шөп алуға барып, қасат қарды қақ жарып, тау асып жолға шықтық. Тракторға тиеген екі мая шөбіміз бар. Біз Жаңа жылды үйде қарсы алуға асықтық та. Айдалада, аппақ алып таулардың ортасында, трактордың сұп-суық кабинасында 1964 жылмен жүздестік. Сонда біз көздің жауын алар шыршаны да, шампанскийкөпіршіген бокалдардың сыңғыры мен жұп-жұқа үлбіреген тәні көйлегінен көрінген қыз-келіншектерді көксегеніміз жоқ. Біз дәл сағат 12-де трактордың газын шығартып, ұзақ бастық» («Ақша қардан аққала жасап ойнаған, бала досым-ау»).

«Ауылдан шыққандарына екі күн, барар жері сонау көрінген ақ таудың ар жақ етегі – онда ауылдың алажаздай дайындаған пішені бар, соны тиіп қайтуға барады, олар үшеу: Нұржан, Аманжан және Бақытжан» («Қар қызы»).

Жазушы Оралхан Бөкейдің көркем очерктерінен көркем шығармаға айналған сюжеттік желінің бірін оның «Құм мінезі» очеркінен көреміз. Бұл турасында Оралхан Бөкейдің қайырлы қаламгерлік бағытын түзуіндегі елеулі ықпал еткен тұлға Шерхан Мұртаза ақтарылып жазады.

«Лениншіл жасқа» қызметке жаңадан келген Оралханды Мойынқұмға іссапарға жібердім. Оралхан сол сапардан біраз жылдан кейін «Құм мінезі» деген повесть жазды. Міне, жазу! Жазсаң, осылай жаз. Әйтпесе кінәсі жоқ ақ қағазды шимайлап, былғама. Он күндік сапарда бұрын өзі көріп-білмеген жердің тамырын басып, сол құмдағы адамдардың мінез-құлқын, психологиялық тұрмысын, жүріс-тұрысын, ең бастысы, жанын ұғып-білу – жаратылыстан дарын иесіне ғана дарыған.

Әйтпесе, сол құмда мен де талай рет болдым ғой. Иә, кәдімгі бұйығы бұғып жатқан бұйра құм. Сексеуіл, шөбі, қояны, қырғауылы, Шопан үйі, қойы, иті, т.б. Ал Оралханның көзімен қарағанда мен бұл құмды өлкені тұңғыш рет көргендеймін. Құмға жан біткен. Құмға мінез

біткен. Құм момақан екен. Құмда да қуаныш, мұң болады екен. Әдебиет пен әуен егіз. Әуені жоқ, жүрегінде жыры, музыкасы жоқ әдебиет көркем әдебиет емес. Әттең, мен қалай байқамағанмын!» (Мұртаза Ш., 2013: 16).

«Ол дәл осы қарашаның қара суығында бір отар қой алды. Ойлап отырса, одан бері он төрт жыл жылжып өткен екен. Бұл аз уақыт емес. Аз уақыт болмайтыны содан бермен қаншама су ағып, қаншама жапырақ сарғайды, қаншама құм көшті. Ол кезде анау күн батыстағы кең даланың қызыл құмы қазіргіден әлдеқайда аз еді ғой, ал Талдыөзектен шыға берістегі ит тұмсығы өтпейтін қалың сексеуіл бұл күнде оталып біткен, ойдым-ойдым орны ғана жатыр.

... – Әй, Бақшагүл, – деді ол, – енді алпыс шақырымнан көз талдырып машина күтпейміз. Астымызда арқыраған мотоцикл. Сені салып аламын да Талдыөзекке бұрқ ете түсемін.

– Мотоцикл алғанға осыншама айқұлақтануың, машина алсаң не етер едің? – дейді әйелі.

– Онда астымдағы атты етке тапсырамын да, «Волгамен» бағамын қойды» («Құм мінезі» очеркі).

Қысқа очеркте «Құм мінезі» повесінде қоздайтын адам және табиғат, еңбек, қажыр-қайрат, туған жерге махаббат, аң қуып асыл жерді тоздыру қарекеті мәселелері өткір қойылып, өзекті мәселелер қылаң беріп отырған. Осы күй «Құм мінезі» повесінде кеңітілген психологиялық талдау, адам мінездері, ситуациялар арқылы кең баяндалады. Негізінде екі туындыда да бір желі. Еңбек адамының жапан түздегі тіршілік қарекеті. Уақыттың беталысы. Шопандар өмірінің күрделі шындығы. Қиын-қыстау сәттері. Өміршең рух.

«Көркем әдебиет тілі туралы сөз болғанда, әдетте оны құрайтын екі компонентті ескермеске болмайды. Олардың бірі – авторлық баяндаудағы тілі де, екіншісі – кейіпкер тілі. Шындыққа жүгінсек, кейіпкер тілі деп отырғанымыз да автордың шығармадағы оқиғаларға араласып жүрген адамдардың ауыздарына салатын сөзі болып табылады. Демек, автор тілі дегеніңіз де, кейіпкер тілі дегеніңіз де жазушының қаламынан туатын, жазушының қабілеті мен талантына байланысты қағаз бетіне түсетін сөздер екені мәлім. Шынайы шебер таланттың шығармасындағы кейіпкер тілі табиғилығымен көрініп отырса керек» (Серғалиев М., 1989: 195).

Егінбай осыдан бірталай уақыт бұрынғы құм өмірін ойлайды. Құмның күлгеніне, сөйлегеніне, жырлап, толғанғанына, әніне құлағын, жүрегін тосады. Арманы жоқ, айтпағын ашқан құммен қоса мұңға батады.

«– Ей, Қызылқұм, баяғыдай неге көшпейсің?
– Халқымды тастап, қайда қаңғырамын?
– Арманың бар ма?

– Арманым жоқ, айтпағым бар: Шығысым – Шудан, батысым паң дала Арқадан, оңтүстігім – Луговой, Меркеден, сонау Таластан келген малшылардың көкпар тартып, көкайыл болар қызығы, төскейде малы, төсекте басы қосылар думаны кей кезде даңғазаға айналғаны несі, қымыз бен шұбатқа бүйірі қызар жұрт «автолавканы» аңдып, арақ көрсе аттандауы қалай? Күні кешегі жүгірген аң, ұшқан құстан тоқымық қалдырмай, бер жағы шаһар Жамбыл, ар жағы Фрунзеден келіп түні бойы машинаның жарығымен аң аулауы қалай?».

Құм төбенің басында күпісін жел жұлмалап тұратын Егінбайда ой көп. Әрекеті де адам сүйсінерліктей кесек. Мал-жанын аман күтіп, өсіріп, өндіру оңай ма. Ол құм көшкінін де көрген.

«Құм төбенің басында желге жонын беріп, ойға батып тұрған қойшы төтенше бір уақиғаның куәсі болды. Әлгінде ғана жым-жырт жел мен жерге табынып жатқан құм әп-сәттің арасында ойран-асыр болды. Өз-өзінен бұрқырап, өз-өзінен шамырқанып, құйынша құйғытып аспанға тік шапшып көтерілді. Аспанға көтеріліп алып маңайын шола қарады. Сонан соң бұған дейін ешқашан естімеген, өкірген әлде өкірген әлде өксіген үн шығарды да, лап берді. Жер мен көк, ой мен қыр қып-қызыл құмға шомылып, Африка құмдарындай аса бір алапат күшпен көше жөнеледі. Алдыңғы сексеуілден шап беріп ұстап, көзін жұма етпетінен құлаған Егінбай бұдан әрі не болғанын білген жоқ. Әйтеуір қалың шуыл, зор майданның астында мың миллион ат үстінен тапап өткендей халде жатыр. Екі-үш сағат өткен соң құмның көшуі аяқталды да, маңайды құлаққа ұрған танадай тыныштық басты. Қызылқұмға тірідей көміліп қалған денесін зорға дегенде аршып алып, үйіне қарап еді орнында екен. Өзі ес білгелі мұндай дауылды көрмеген. Мойынқұмның оқыс мінезіне қатты қайран қалды. Иә, бұл құм бөтен мінез көрсетті» («Құм мінезі» очеркі).

Жазушы Талаптан Ахметжанның Оралхан Бөкей шығармашылығының көп сырлы, қатпарлы табиғатына меңзеп айтқан байыпты ойлары бірталай құбылысты қозғайтындай өредегі пайымдар. «Бұрын мына шығармасында жазушы мынадай ой айтпақ болған екен деп жүрген топшылауларыма қайталап оқығанда тың пайымдаулар қосылды. Оралхан Бөкеевтің айтпағы құмның суы секілді тереңде жатыр екен, тереңде...» (Ахметжан Т., 1997: 21). Ал әдебиеттанушы Гауһар

Балтабаеваның Оралхан шығармашылығына тән ерекшелік, артықшылықтарды пысықтап отырып айтқан тоқтамда оралхантанудың қазіргі кезеңде жалғасын табар көкейтесті мұраттары да бой көтерген. «Өз шығармаларында уақытқа үн қосумен бірге жаңа уақыттың аяқ алысын тұңғыш аңғарған жазушылардың бірі – Оралхан Бөкей. Ол іс-әрекеті, мінез-құлқы өзгеше кейіпкердің бейнесін сомдауға талпынды. Жазушы өмір шындығының нағыз қайшылықтарын бір толық мәнінде бейнелеуге тырысты. Ащы шындықты айта білу, әлеуметтік өмірдің көлеңкелі жақтарын әшкерелеу, тазаруға, жаңарып-жаңғыруға шақыру сексенінші-тоқсаныншы жылдардың әдеби процесіндегі жетекші бағытқа айналса, Оралхан Бөкеев сол бағытты ту етіп ұстады» (Балтабаева Г., 2003: 92).

Жазушы өмір драматизмімен әдіптеп, әрлей түскен «Құм мінезі» повесінде осы құбылысты жалпы адамзаттық деңгейдегі табиғат киесі мәнінде мейлінше шебер көркем туындыға ұластырған.

«Бархан қой соңына ерген жылдарда қаншама су ақты, қаншама жапырақ сарғайды, қаншама рет құстар келіп қайтты; құдай-ау, қанша рет самолет ұшып өтті... Тек баяғыда сусылдап, қоныс таппайтын ұшқалақ құмдар іштей тынып, жым-жырт жатып алған. Қызылқұмның көшіп-қонбай безбүйректеніп, бүк түсіп жатуы бұл өңірді мекен етер елді елеңдетпей қойған жоқ.

<...>

Құм төбенің басында тұрған Барханның көз алдынан қара құйрық жүгіріп өткендей болды. Бұл не, елес шығар...

<...>

Осы сәтте қатты құйын көтерілгендей болды да, жылдар бойы сіресіп жатқан Қызылқұм айдаһардай ысқырды...» («Құм мінезі» повесі).

Оралхан Бөкейдің замандас тұлғасын сомдауға бейімдігінің де бір сыры оның көркем прозаға замандастар өмірі әр қалып, әр қырынан ашыла түскен, көпшілік очерк-суреттемелерімен де сабақтасып жатқаны анық.

«Тау басында қар жатыр», «Күзеуде», «Үркер ауып барады», «Аңдар азайып барады», «Көненің көздері-ау», «Алтайдың ақ маралы», «Неткен ғажап дүние», т.б. ондаған очерк, толғам-эсселеріндегі өмірдің өзінен шыққан кейіпкерлері кейіннен оның туған табиғат аясында арғы тарих, бергінің берекесін қамдаған ақ жүрек, ақ пейіл, періште көңіл кейіпкерлерінің жан әлеміндегі әсер, ой толқыны кілт әрекет, кісілік үшін күрес сарындарымен ұласып, көркемдік кеңістікке қанат қаққандағы – Орал-

хан Бөкейдің жазу өнеріндегі ерекшеліктің бірі. Өзінің оңтайлы машығы, өмірлік негізге табан тіреген ұстанымы.

Оралхан Бөкей «Ел мен жер» очерктер цикліндегі «Боран» атты суреттемеде Қар қызы туралы да алғаш айтқан болатын. Қиял қыздың артынан топырақ шашып, теріс бата бергені туралы тіксіне оқысың.

Оның очерктерінде жалғыз үй кемпірімен отырған Қоңқай атты шал туралы аңыздың да сұлбасы болған.

Қорытынды

Оралхан Бөкей түрлі бағыттағы очерк-суреттемелерінде Адам концептінің шынайы

өмірі мен қиял дүниесіне барлау бағытында да өзіне көркемдік негіз салған еді.

«Оралхан қандай мықты жазушы болса да: қоғамға мықты журналист керек. Ұлт үшін, халық үшін журналистердің рөлі мен қызметі өте үлкен. Мен – ең алдымен журналистпін, – деп мақтанышпен айтып отыратын. Оралханның ерекшелігі сол, ол журналистикада жаңашыл болды.

... Очерктерінде Оралхан адамның жан дүниесін ашуға ұмтылды. Соның бәрі кейін көркем шығармаларға ауысты» (Әшімханұлы, 2013: 28).

Жазушылық үлкен жолда Оралхан Бөкей бала күннен жан баураған адамдардың жақсылығы туралы талмай жазды.

Әдебиеттер

- Құрманғали Қ. Жасын ғұмыр жазушы // Бөкей О. – Алматы: Ел шежіре, 2013. – Т 1. – 7 б.
Токбергенов Т. Қос қағыс. – Алматы, 1981. – 204 б.
Бөкей О. Шығармалары. Очерктер, публицистикалық мақалалар. – 7 том. – Алматы: Ел шежіре. – 2013. – 384 б.
Серғалиев М. Шағын жанр, үлкен талап // Уақыт және қаламгер. – 8 кітап. – Алматы: Жазушы, 1984. – 41 б.
Сыздықова Р. Оралханның шығармалары Алтай өлкесінің гимні іспеттес // «Аңыз адам» журналы. – №15. – 2013. – 40 б.
Мұртаза Ш. Бойында баяғы би-шешендерден қалған арқалы болмыс бар еді // «Аңыз адам» журналы. – №15. – 2013. – 16 б.
Серғалиев М. Сөз сарасы: сын мақалалар. – Алматы: Жазушы, 1989. – 195 б.
Ахметжан Т. Жазушылық дегеніміз – шындыққа жүгіну // Қазақ әдебиеті. – 1997. – 20 мамыр. – 21 б.
Балтабаева Г. Оралхан Бөкей шығармаларындағы әлеуметтік және көркемдік шындық мәселесі // «Академик З. Ахметовтің ғылыми мұрасы және қазақ әдебиеттану мәселелері» атты республикалық ғылыми теориялық конференция материалдары. – Алматы: Үш қиян, 2003. – 92 б.
Әшімханұлы Д. «Мен – журналистпін, одан кейін ғана жазушымын», – дейтін // Аңыз адам. – №15. – 2013. – 28 б.

References

- Ashimkhanuly D. (2013) «Men zhurnalistspin, odan keyin gana zhazushymyn», – deitin [«I am a journalist and then a writer», used to say] The Legendary Man» Journal. No. 15. (InKazakh)
Akhmetzhan T. (1997) Zhazushylyk degenimiz – shyndykka zhuginu[Writing Means Referring toReality] Kazakh Literature. May 20. P. 21. (In Kazakh)
Baltabayeva G. (2003) Oralhan Bokei shygarmalaryndagy aleumettik zhane korkemdik shyndyk maselesi [Problems of Social and Artistic Reality in Oralkhan Bokey’s Works] Proceedings of the Republican Scientific Theoretical Conference «Academician Z. Akhmetov’s Scientific Heritage and Problems of Literature». Almaty: Three Kiya. P. 92. (In Kazakh)
Bokei O. (2013) Shygarmalary. Oshterkter, publiistikalyk makalalar [Works. Essays, Publicist Articles]. Volume 7. Almaty: Country Chronicles. P. 384. (In Kazakh)
Kurmagali K. (2013). Zhasyn gumyr zhazushy [Life-long Writer] Bokei O. Almaty: Country Chronicles. T 1. P.7. (In Kazakh)
Murtaza Sh. (2013) Boiynda baiagy bi-sheshenderden kalgan arkaly bolmys bar edi [The Features of Former Byi and Orators were in His Essence] «The Legendary Man» Journal. No. 15. P. 16. (In Kazakh)
Sergaliev M. (1984) Shagyn zhanr, ulken talap [Small Genre, Big Demand] Time and Person of Letters. Book 8. Almaty: Writer.P.41. (In Kazakh)
Sergaliev M. (1989) Soz sarasy: syn makalalar [King of Words: Critical Articles]. Almaty: Writer. P.384. (In Kazakh)
Syzdykova R. (2013) Oralhannyn shygarmalary Altai olkesinin gimni ispettes [Oralkhan’s Works are Like the Anthem of the Altai Krai] «The Legendary Man» Journal. No. 15. P. 40. (In Kazakh)
Tokbergenov T. (1981). Kos kagys [Double Whistle]. Almaty. P. 204. (In Kazakh)